

НА ЗАКІНЧЕННЯ НОМЕРА

ДЕПРЕСІЯ І ЇЇ РОЛЬ У ЖИТТІ ГЕНІАЛЬНИХ ОСІБ

Талановиті люди повинні відчувати на землі велику печаль.
Федір Достоєвський

У цій статті ми розповімо про стосунки з депресією у тих, кого називають великими. Геніальність, на жаль, не рятує від пригніченого настрою, скоріше навпаки — вони часто йдуть паралельно. Від візитів незваної гості страждали Лінкольн, Черчілль, Хемінгуей, Гоголь, Ейнштейн, Бетховен і багато інших.

Першим, хто звернув увагу на зв'язок між меланхолією і геніальністю, був Аристотель (384–322 р. до н. е.), який понад 2 тисячі років тому поставив таке запитання у трактаті “*Problemata*”: “Чому люди, що демонстрували великий талант на ниві філософії, керування державою, поетичної творчості чи мистецтва, очевидно, були меланхоліками? Деякі з них страждали на розлиття чорної жовчі, як, наприклад, серед героїв — Геракл, а в пізніший час — Емпедокл, Сократ, Платон і багато інших чудових особистостей”.

Минули століття, але нічого не змінилося, що підтверджують результати недавнього європейського дослідження. Вчені вибрали дві групи з 30 осіб. Перша група складалася з літераторів, що займалися творчою працею, у другій були люди, чия робота не була пов'язана з творчістю. У першій групі депресію або манію знайшли приблизно у 80%, у другій — тільки у 30%. Інше дослідження, проведене серед письменників Великобританії, засвідчило, що більше 30% з них проходили амбулаторне або стаціонарне лікування від депресії.

Щоб не бути голослівними, наведемо кілька цитат із щоденників:

“Усе життя мене супроводжувала туга... Я відчував тугу в ті моменти життя, що вважаються радісними. Є болісний контраст між радощами певної миті і мукою, трагізмом життя в цілому”. (Микола Бердяєв).

“Здається, я психічно здоровий. Щоправда, немає особливого бажання жити, але це поки що не хвороба у справжньому сенсі, а щось, імовірно, минуще і життєво природне”. (Антон Чехов).

“...Ти не можеш собі уявити, як тоді і довго ще пізніше мені було погано. “Це” тривало близько п'яти місяців. Узятє в лапки означає, що, не побачивши своїх старих дванадцять років, я проїхав, не побачивши їх; що, маючи твої відбитки, я не читав їх; що дія якоїсь сили вкорочувала мій сон з регулярністю закляття...” (Борис Пастернак).

“Я найжалюгідніший із усіх живих. Якщо те, що я відчуваю, розділити на весь рід людський, на землі не залишиться жодної усмішки. Чи стану я кращим, не знаю. Боюся, що ні, і це жахливо. Залишатися таким, як є, неможливо. Я повинен вмерти або стати досконалішим...” (Авраам Лінкольн).

Життєрадісність і прагнення до життя були основними рисами Пастернака. Бердяєв завжди жив і писав усупереч обставинам — навіть коли в саду біля його будинку рвалися снаряди, він продовжував працювати. Чехов, уже смертельно хворий, вів свій звичний спосіб життя. Авраам Лінкольн вирізнявся вражаючою мужністю і цілеспрямованістю.

Усі ці люди передавали нам через свої відчуття неповторність і красу життя, але коли до них приходила депресія, їхнє існування ставало безглуздим і порож-

нім. Вони страждали, боролися і продовжували жити і діяти. Але деякі не витримували. Про це — далі...

Микола Гоголь (1809–1852 рр.)

Гоголь усе життя страждав на маніакально-депресивний психоз. У стані манії в письменника було багато енергії, сил, творчих ідей, що втілювалися в його яскравих шедеврах. Але з часом маятник зміщувався в іншу сторону — наставала чорна смуга. У 19-му столітті медики не могли встановити точний діагноз, а тим більше — призначити правильне лікування, тому Гоголя лікували обгортанням у мокре простирадло, а його духовний наставник радив дотримуватися дуже строгого посту. Ці методи так і не змогли полегшити широсердечні страждання пацієнта.

Свій перший депресивний приступ Гоголь пережив у Римі в 1840 році, коли йому був 31 рік. Свій стан він описує так:

“Сонце, небо — усе мені неприємне. Моя бідна душа: їй тут немає притулку. Я тепер більше годжуся для монастиря, ніж для світського життя”. Але в 1841 році настрої його листів змінюється на цілком протилежний: “Так, друже мій, я глибоко щасливий, я знаю і відчуваю чудові хвилини, дивовижне творення відбувається в душі моїй”; “Праця — мій великий і рятівний подвиг”; “О, вір словам моїм. Владою вищою уbrane відтепер моє слово”. Ці рядки дуже добре описують два протилежних стани, що характеризують еволюцію маніакально-депресивного психозу.

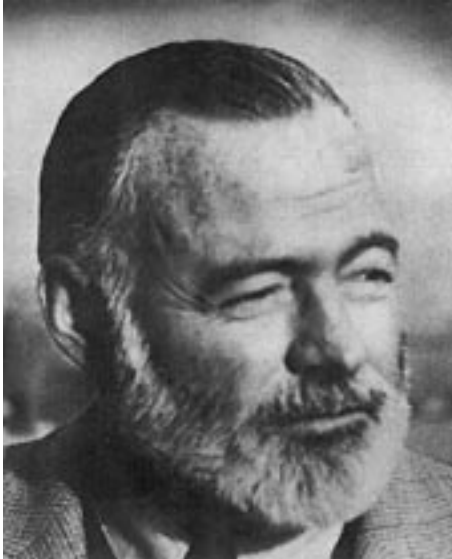
У 1842 році, під час нового приступу депресії, він пише: “Мною опанувала моя звичайна (уже звична) періодична хвороба, під час якої я залишаюся майже в нерухомому стані в кімнаті іноді протягом 2–3 тижнів. Голова моя задерев’яніла. Розірвано останні узи, що зв’язують мене зі світом. Немає вище звання ценця”.

У 1846 році стан письменника стає настільки нестерпним, що “повіситися або утопитися здається єдиним виходом, схожим на ліки”. Згодом депресивні епізоди частішають і перебігають усе важче — у листі до Жуковського він пише: “Що це зі мною? Старість чи тимчасове заціпеніння? Чи справді 42 роки для мене старість? Від чого, навіщо на мене напало таке заціпеніння — цього я не можу зрозуміти. Якби ви знали, які з мною дивні відбуваються перевороти, як сильно усе роздерто усередині мене. Боже, скільки я пережив, скільки перестраждав”.

Під час останнього приступу хвороби (грудень 1851 — лютий 1852 року) літератор дві доби провів без їжі і води, стоячи на колінах перед іконами. Побоюючись за долю другого тому “Мертвих душ”, Гоголь намагається віддати рукопис графу Толстому, але той відмовляється, щоб у письменника не виникло відчуття того, що йому не довіряють. Але побоювання Гоголя справдилися — 11–12 лютого він спалює всі рукописи другого тому, і світова література позбавляється... хочеться написати — “великого твору”, але про це ми вже ніколи не дізнаємося. Разом з рукописами зникає сенс не тільки творчості, а й життя, і наступних 10 днів письменник згасає, дивлячись порожніми і неживими очима в ніщо, так і не заговоривши ні з ким до самої смерті. Він був фанатичним християнином, тому обрав найбільш безпечний і тихий спосіб смерті — заморив себе голодом, і смерть нарешті

принесла той довгоочікуваний спокій, що підтверджують рядки останніх листів митця: “Потрібно ж умирати, я вже готовий, і вмру...”, “Як солодко вмирати...”.

Ернест Хемінгуей (1899–1961 рр.)

Книги Хемінгуея називають підручниками життя для чоловіків. Одним з найсильніших творів письменника вважається повість “Старий і море”. У ній наполегливо звучить гасло: “Не здаватися. Йти до кінця. Перемагати”. Сам образ автора представлено як втілення життєлюбства, згусток енергії, якого вистачало як на творчість, так і на різноманітні захоплення. Однак творчість Хемінгуея було досить нерівною, а захоплення закінчувалися розчаруваннями. Він усе життя носив маску, за якою ховалася шалена, але пригнічена і хвороблива душа, одержима прагненням до загибелі, дотик до якої не дав щастя жодній із чотирьох дружин письменника.

В останні роки життя Хемінгуея постійно гнітила думка, що він не зможе більше писати. Без цього він бачив своє життя безглуздим і неможливим. Його побоювання були обґрунтовані — коли лауреата Нобелівської премії попросили скласти побажання на інаугурацію майбутнього президента США Джона Кеннеді, він протягом тижня зміг “народити” лише чотири банальних рядки. Незадовго до фатального пострілу Хемінгуей звернувся до одного з найближчих друзів з дивним запитанням: “Що буває з людиною, коли вона раптом усвідомлює, що вже не напише тих книг, які записяглася написати?”

Письменник не раз намагався покінчити із собою. Двічі його бачили, як він заряджав рушницю, до якої була прикріплена передсмертна записка. Коли Хемінгуей летів у клініку Мейо в Міннесоті, щоб пройти курс електрощокової терапії і позбутися депресії, він намагався відкрити люк і викинутися з літака. Під час дозаправлення літака на землі митця силоміць відтягнули від пропелера. Після курсу терапії лікарі клініки дійшли висновку, що письменник здоровий, і відправили його додому. Зовні він виглядав нормальним, став дуже спокійним і уважним до близьких. Але тільки зовні. Напередодні самогубства він ліг рано. Уранці, поки дружина спала, літератор устав, зайшов у кімнату, де зберігалися мисливські рушниці, узяв свій улюблений дробовик “Аберкромбі і Фінч”, заклав по патрону в обидва стволи, вставив дуло в рот і натиснув на курок великим пальцем ноги. Жодної записки з поясненням причини знайдено не було.

Важка спадкова аура Хемінгуея вплинула на долі і його нащадків. Перший його син Грегори став трансвеститом. Для письменника, який усе життя підкреслював свою мужність, це було справжньою трагедією. Він змусив сина пройти 98 сеансів електросудомної терапії, але це не допомогло. Грегори посадили в камеру за прогулянки голяка, де він і помер від серцевого приступу. Другий його син, Патрік, у 18 років занедужав на шизофренію, але зумів вилікуватися і поїхав в Африку, де став професійним провідником сафарі. Брат митця Лестер, що був молодшим від Ернеста на шістнадцять років, з дитинства боготворив його і дуже пишався ним. Лестер намагався наслідувати його в усьому: теж захопився полюванням і

риболовлею. Через рік після самогубства Ерні він написав книгу мемуарів “Мій брат Ернест Хемінгвей”, що стала бестселером. Лестер пішов до кінця у своєму наслідуванні — у 1982 році він теж застрелився з рушниці.

Онука письменника Марго покінчила із собою рівно через 35 років, день у день, після загибелі свого знаменитого діда. Марго, маючи зовнішність голлівудської кінозірки, у двадцять років стала найбільш високооплачуваною моделлю Америки, знялася в декількох фільмах. До 1996 року, коли їй виповнилося сорок п'ять, від колишньої краси не залишилося і сліду. Багаторічний алкоголізм, булімія і депресія, що межувала з важким психічним розладом, зробили свою справу, і вона вирішила звести рахунки з життям. Марго не любила крові, тому як знаряддя самогубства, на відміну від родичів-чоловіків, обрала сильнотічне снотворне. Однак першою ланкою цього ланцюга самогубств був не Ернест Хемінгвей, а його дід по материнській лінії. Він намагався звести рахунки з життям, але, на щастя, невдало. У 1928 році з пістолета застрелився батько письменника. За словами матері, покінчити з собою його змусили нав'язливі ідеї про погане здоров'я і великі борги.

Хемінгвей завжди хотів “запам'ятатися людям як письменник, а не як людина, що побувала на війні, мисливець, п'яничка і ресторанный дебошир”. Ця неабияка особистість розуміла, що бездарно розтринькала сили і неабияку частину свого дарування. Скоріш за все, усвідомлення гіркої правди і змусило його вранці 2 липня 1961 року натиснути на курок. Гуркіт пострілу почула вся читаюча планета.

Джек Лондон (1876–1916 рр.)

Відомий американський письменник покінчив із собою на сороковому році життя. Його смерть здається неприродною і безглуздою. У творчості Лондона яскраво і чітко звучить гімн життю. Герої його оповідей і романів — вольові і сильні люди, що переборюють неймовірні труднощі. Вони ставлять мету, наполегливо йдуть до неї і завжди перемагають усупереч обставинам. Після прочитання його книг хочеться жити. Жити сильно, незважаючи ні на що. Матеріал для своєї творчості письменник черпав із власного життя — його біографія читається на одному подиху, як захоплюючий пригодницький роман.

Життя митця було дуже нелегким — у молодості він змінив багато професій, поїздивши по всій країні. Він був піратом, моряком, волоцюгою, листоношею, разом з іншими шукачами щастя поїхав на Аляску шукати золото. Лондон багато разів зіштовхувався зі смертю, але тільки голосно сміявся і плював їй в

обличчя. Перш ніж перше оповідання майбутнього письменника було прийнято до друку, йому довелося витратити стільки сил, що вистачило б на кілька життів. Якось він зовсім впав у відчай, і, задумавши покінчити з собою, сів писати прощальні листи. Завдяки щасливому випадку саме тоді прийшов його друг, що теж утомився від життя, що не має майбутнього, — у той час важкий 14-годинний

робочий день сім разів на тиждень, за який платили копійки, був нормою. Джеку, що мав чудову аргументацію, удалося умовити друга відмовитися від самогубства і разом з ним, мабуть, переконати і себе.

З дитинства Лондон мав приступи депресії, але ніхто з численних друзів і товаришів не знав про це. Він завжди був повний кипучої енергії і життя, навіть у найважчі моменти життя усміхався і підбадьорював інших. Тільки сильна воля допомагала письменнику опанувати приступи зневіри, і він ніколи не сидів склавши руки. Працездатність митця вражала всіх, хто його знав, він міг працювати по 17–19 годин на добу, за п'ятнадцять років написавши стільки, скільки багато хто не написав і за все життя, — повне зібрання його творів нараховує 40 томів.

Усе, що він робив, він робив на повну силу: працював — до сьомого поту, творив — сильними і широкими мазками, сміявся голосно, до знемоги, заражаючи інших. Майстер жив серед вільної і щедрої природи Каліфорнії і сам усе життя був вільним і щедрим до навколишнього. Він по-справжньому любив людей і щиро вірив у їхню чесність і доброту. Своєю безстрашністю, витривалістю і живучістю Лондон нагадував ведмедя гризлі, зображеного на прапорі штату.

До весни 1913 року він став найзнаменитішим і найбільш високооплачуваним письменником у світі, посівши місце, що належало Кіплінгу на зорі 20-го сторіччя. Тоді ж був закінчений найграндіозніший нелітературний проект письменника — Джек купив величезну ділянку землі, вирішивши провести тут другу половину життя. На ній будувався великий будинок, названий Будинком Вовка, було посаджено 140 тисяч евкаліптів.

Будинок Вовка був мрією всього його життя, на його будівництво було витрачено кілька років праці і 80 000 доларів — суму в ті часи фантастичну. Але в ніч перед переїздом сталося непоправне — будинок підпалили недоброзичливці відразу з кількох сторін. Джеку залишалося тільки дивитися, як вогонь пожирає те, у що було вкладено стільки праці й душі. На світанку, коли все, що могло згоріти, згоріло, він спокійно сказав: “Завтра почнемо будувати заново”. Але будинку не призначено було знову з'явитися на місці згарища — у цю ніч щось згоріло в його серці. Назавжди.

Проте цей рік був одним із найплідніших у його творчості. Тоді були написані кращі його романи — “Джон ячмінне зерно” і “Місячна долина”, але поступова зневіра усе більше і більше наповнювала душу письменника. Як завжди, робота допомагала йому. У той час Лондон написав, напевно, свій дуже незвичайний роман “Міжзоряний мандрівник”, перейнятий глибоким жалем до людини, тонкий і сповнений музики, що змушує жити незважаючи ні на що, боротися і завжди виходити переможцем.

Усе частіше настають приступи безвиході, коли його сильна воля і життєлюбство цілком полишають митця. Він почав пиячити. Лише рік тому, повертаючись на пароплаві з мису Горн зі сходу, митець узяв із собою в подорож крім тисячі книг і брошур, які йому треба було простудіювати, сорок галонів віскі. “Коли ми пристанемо в Сіетлі, або буде прочитана тисяча книг, або зникнуть ці сорок галонів”. На закінчення подорожі усі книги були прочитані, а віскі залишилося неторкнутим. Але тепер усе змінилося: алкоголь став необхідним, щоб убити час. Здавалося, минуло все — молодість, здоров'я, ясність думки. Хвороба змушувала його напиватися, щоб забути, а вранці він просинався, і все починалося спочатку.

Джек усе більше розчаровувався в людях, що були довкола нього. Невдачі продовжували переслідувати його — раптово виявилися непотрібними 140 000 евкаліптових дерев, що повинні були через двадцять років дати великий зиск. Розсипалися й інші починання, пов'язані із сільським господарством, загострилися стосунки з дочкою. Усе життя він стикався з труднощами, але легко пере-

борював їх, вони навіть давали йому радість, сповнюючи життя певним ароматом. Але він стомився від нього.

На утримання ранчо були потрібні немалі гроші. Для цього він повинен був писати, вичавлювати із себе щоденну порцію — тисячу слів. Раніше Лондон писав, тому що не міг не творити, тепер це стало тяжкою повинністю. “Необхідність — от що змушує мене писати. Необхідність. Інакше я ніколи більше не написав би ні рядка”. Він сховався у своєму кабінеті, читаючи засмучені і сердиті листи — його останнім романом “Господарка маленького будинку” були незадоволені як критики, так і віддані читачі. З’явився страх збожеволіти. Мозок був виснажений і не витримував надмірної роботи, але майстер був змушений писати щодня. Він боявся збожеволіти і просив дочку вітчима Елоїзу: “Якщо я втрачу розум, обіцяй, що не відправиш мене в лікарню”.

Лондон розумів, що загнав сам себе в тупик, і намагався повернути собі ту нестримну волю до життя, що завжди палала в його очах. З надією, що сонце вилікує його чорну депресію, у липні 1916 року він із дружиною поїхав на Гаваї. Але все було марно, нічого не допомагало. Залишалось одне — пити, пити і пити. Коли він повернувся, друзі не впізнали його — митець став огрядним, обличчя набрало, очі згасли. Як на свій вік він виглядав набагато старшим.

Перед тим як піти він написав два прекрасних оповідання — “Як аргонавти в давнину” про Аляску і “Принцеса” — про Дорогу, у яку він завжди вірив, що знову повертала його до років, коли все ще було попереду. У ніч на 22 листопада 1916 року Джек покінчив із собою. Уранці його знайшли на веранді у стані глибокої непритомності. Поруч валялися два порожніх флакони з морфієм і атропіном і блокнот, списаний підрахунками смертельної дози отрути. Лікарі марно боролися за його життя, і близько сьомої вечора генія не стало. Його тіло кремували, а урну з прахом віддали землі в тому місці, де Джек Лондон мріяв у праці і славі провести другу половину свого життя — на високому і мальовничому пагорбі на Ранчо Краси. Тут він і знайшов спокій.

Олександр Пушкін (1799–1837 рр.)

Багато сучасників російського поета відзначали різкі коливання його настрою. “Траплялося дивуватися емоційним переходам у нього”. (Пушкін). “Важко було з ним зблизитися. Він був дуже нерівний у ставленні до інших: то галасливо веселий, то зухвалий, то нестерпно нудний, і не можна було вгадати, в якому настрої він буде через мить”. (А. Керн). Ці коливання не мали строгої циклічності і, зважаючи на все, періоди піднесеності переважали над періодами пригніченості.

Такі перепади можна простежити з перших років біографії Пушкіна. У ранньому дитинстві він був товстою, неповороткою, похмурою і зосередженою дитиною, що віддавала перевагу самотності, а не іграм з однолітками. Але зненацька для всіх у 7 років він раптом став “жвавим і неприборканим”. У 12 років Пушкін вступив у лицей, і його настрій продовжував ко-

ливатися. “Бачиш його заглибленим не по роках у думи і читання, і відразу він раптово полишає заняття, казиться через якісь дрібниці: хтось біг швидше, ніж він, чи одним ударом збив усі кеглі”. Поет закінчив лицей, маючи 18 років, і відтоді жив у Петербурзі, де вступив на службу. Період 1817–1820 рр. характеризується різкими приступами збудження. Один із типових відгуків сучасників: “Пушкін був запальним до сказу, вічно розсіяний, занурений у мріяння, з неприборканими пристрастями. Характерні риси душі поета — повна невірноваженість, готовність віддатися враженням, здатність глибоко, але скороминущо їх пережити”.

Цей період змінюється важкою депресією, у листах до друзів поет скаржить-ся на повну апатію, відсутність хоча б якихось вражень, втрату натхнення. Потім знову настає фаза збудження, під час якої в митця постійно виникають конфлікти з навколишніми — про дуелі Пушкіна того періоду говорить увесь Петербург.

Незабаром його висилають з Петербурга в Катеринослав. Знову настає депресія, і навіть південна пишнота природи не може торкнутися його душі, з чого він сам згодом дивувався. За чотири місяці того періоду поет написав тільки дві маленькі елегії, епіграму та епілог до “Руслана і Людмили”, у якому з гіркою говорять про втрату натхнення.

І знову та ж неприборканість, приступи збудження починаються в Пушкіна в період вигнання, у Кишиневі й Одесі. Бартенєв так описує його життя в Молдавії: “У Пушкіна відзначаються часті вибухи нестримного гніву, що нападали на нього з приводу якихось життєвих дрібниць. Різко позначалася суперечність між його повсякденним життям і художнім служінням; у ньому було дві особистості: Пушкін-людина і Пушкін-поет”. Начальник поета в Кишиневі одержував нескінченну кількість скарг на витівки Пушкіна: бійки, дуелі та інші пригоди.

Починаючи з 1825 року, періоди депресії стають глибшими і тривалішими, а періоди піднесеності — рідшими. “Я не можу більше працювати, тут, на березі ріки, я хотів би побудувати собі хатинку і стати пустельником”, — пише поет. Багато фактів біографії і спостереження близьких свідчать про те, що в останні роки життя майстер пера перебував у пригніченому стані, який сучасна медицина прилучила б до розряду депресивних. Дуель Пушкіна і смерть після неї чимось нагадують самогубство. Увесь ланцюг подій, що призвів до фатального пострілу, свідчить про те, що Пушкін свідомо шукав приводу для сутички. Дуель із Дантесом не була випадковістю — їй передували ще два виклики на дуель Соллогуба і Репніна, які поет зробив за останні півтора року життя. На щастя, дуелі не відбулися, але ці приклади є показовими — Пушкін сам прагнув знайти привід для сутички. У молоді роки гаряча вдача митця також не раз призводила до дуелі, але під кінець життя ця тяга стала патологічною.

У той ранок, скошений пострілом Дантеса, на сніг упав уже не той Пушкін, образ якого наведено у хрестоматіях з літератури — молодий, сповнений життя, творчих планів і невгамовної енергії. Ні, це була гаснуча, стомлена людина, що шукала своєї смерті. Це підтверджує і фраза, записана зі слів Е. Вревської: “За кілька днів до дуелі Пушкін, зустрівши в театрі баронесу N, сам повідомив їй про намір шукати смерті”. Сестра Олександра Сергійовича вважала, що “якби куля Дантеса не обірвала його життя, то він навряд чи пережив би сорокалітній вік”.

І справді, стан здоров'я Пушкіна наприкінці 1833 року різко змінився. “Палкого, натхненного Пушкіна вже не було. Якийсь смуток лежав на його обличчі”. Осипова згадує, як у 1835 році “приїхав Пушкін, нудний і стомлений...” Чоловік сестри поета пише: “Сестра була (у січні 1836 року) вражена його худорлявістю, жовтизною обличчя і розладом нервів. Ол. Серг. не міг довго всидіти на одному місці, здригався від дзвінка і шуму...”

Починаючи з 1834 року, у листах Пушкіна часто трапляються фрази: “Жовч хвилює мене...”, “Від жовчі тут не вбережешся...”, “У мене рішуче сплін...”, “Жовч не вгамовується...”, “Усі дні болить голова...”, “Починань багато, але ні до чого немає потягу...”, “Біль голови здолав мене...”. Ці рядки написані людиною хворою, розбитою, що втратила інтерес до життя і страждає від депресії. Цьому сприяли суперечності як політичного, так і особистого характеру. Двоїсте ставлення до свого соціального стану, заплутані матеріальні справи і неможливість змінити життя — покинути столицю без того, щоб посваритися з царським двором. Усе це розхитало сили поета і призвело його до стану, у якому він почав шукати виходу у смерті.

Йоганн Гете (1749–1832 рр.)

Той, хто ознайомлений з життєписом цієї сильної і життєрадісної людини, навряд чи повірить, що Гете міг зазнати зневіри. Однак, у його житті була важка депресія, що тривала цілих півтора року.

У 19 років у житті письменника настає чорна смуга: спочатку обривається його велика любов до Катарін Шонкопф, потім убивають його улюбленого вчителя Йоганна Вінкельмана, що, за словами поета, було “громом серед ясного неба” і перевернуло все його життя. Занурений у меланхолію, він спалює усі свої записи і навіть намагається покінчити з собою. Через деякий час Гете повертається в рідний дім у Франкфурті, оскільки в нього немає більше сил продовжувати навчання в Лейпцизькому університеті. Майже півтора року випали з життя — час, що поет провів “у великій тривозі й занепа-

ді духу”, почувавши себе “хворим, що страждає душею, а не тілом” — так згадує Гете свої юні роки 60 років опісля, в автобіографії “Поезія і правда”.

Сергій Рахманінов (1873–1943 рр.)

У 1897 р. у Петербурзі відбулася прем'єра його Першої симфонії. Молодий композитор покладав на неї великі надії, але критики і публіка не змогли зрозуміти новаторські ідеї автора і прийняли твір у багнети. Рахманінов був дуже чутливою людиною і після провалу симфонії впав у важку депресію. Упродовж трьох наступних років він не зміг написати жодної ноти. Депресію поглиблювало несподіване заміжжя Віри Скалон, яку молодий композитор дуже любив.

Рахманінов не зміг сам опанувати цей свій стан і звернувся до відомого в той час гіпнотерапевта Н. А. Даля, великого аматора музики і шанувальника творчості митця. Під час сеансів Даль багато разів повторював: “Ви молоді і повинні працювати”, застосовуючи підхід, що сучасна психотерапія назвала би методом творчої візуалізації. Даль казав: “Ви повинні постійно уявляти і думати, що ваша нова композиція матиме величезний успіх”. Саме тоді Рахманінов написав свій знаменитий Другий фортепіанний концерт, другу і третю частини якого він присвятив Далю. Фінал концерту став апофеозом радості і любові до життя. Концерт був закінчений і уперше виконаний у 1901 р.

Наступні 16 років — найплідніший період у творчості Рахманінова — перервала революція 1917 року. Композитор був змушений емігрувати, і, провівши кілька місяців у країнах Скандинавії, восени 1918 року переїжджає у США, де і залишається до кінця життя. В Америці Рахманінов занурюється в депресію, що була не така глибока, як юнацька, але тривала дуже довго. Він написав лише шість оригінальних творів, у тому числі Третю симфонію і Рапсодію на тему Паганіні. Сам композитор казав: “Виїхавши з Росії, я втратив бажання творити. Позбавившись батьківщини, я втратив самого себе. У вигнанця, позбавленого музичних коренів, традицій і рідної землі, не залишається інших розрад, окрім безмовності мертвих спогадів”.

Роберт Шуман (1810–1856 рр.)

Геніальний німецький композитор, автор багатьох відомих творів, найяскравішим із яких вважають “Мрії любові”. На відміну від Рахманінова, його депресія не була пов’язана із зовнішніми обставинами, а розвивалася за своїми, внутрішніми законами. У Шумана було таке ж захворювання, як і в Гоголя, — маніакально-депресивний психоз, для якого характерні почергові фази депресії і манії.

Починаючи з тридцятирічного віку, хвороба усе більше позначається на житті і творчості композитора. Його дружина, талановита піаністка, пригнічена станом чоловіка, виступає все рідше, до того ж вона просто побоюється виконувати його композиції. Цього ж уникає і Ференц Ліст, що “дозував” Шумана, немовби інтуїтивно

відчуваючи закладену в його мелодіях божевільну, руйнівну силу.

Незважаючи на хворобу, Шуман продовжує писати музику. Свій знаменитий фортепіанний концерт A-moll він створив саме під час загострення хвороби. У цей же час він працює над Другою симфонією, що за настроєм є повною протилежністю концерту. Слухаючи цю музику, можна відчутти, як митець перебуває під впливом хвороби, але бореться з нею всіма силами. За словами Шумана, саме ці два твори відбивають суть його внутрішнього опору захворюванню. Глибокий розпач, подолання страждання, повернення до життя — ця тема звучить у музиці Другої симфонії.

Стан Шумана продовжує погіршуватися — у лютому 1854 року йому “почувся дивний тягучий звук, залунала музика у виконанні якихось неземних інструментів, а потім усе зникло — тільки страх, нічого більше”. 27 лютого він намагається

покінчити з собою, стрибнувши в Рейн, але його встигають витягти з води. Після цього епізоду композитор сказав дружині: “Треба помістити мене в божевільню — у своїх почуттях я вже не вільний...”.

Було обрано одну з найкращих клінік недалеко від Бонна, у якій для хворого створено чудові умови. З деяким побоюванням його допускають до фортепіано, на якому він іноді грає в чотири руки разом з Йоганессом Брамсом. Брамс був поряд із хворим і в останні місяці життя Шумана, що через патологічний страх отруїтися не торкався їжі, іноді дозволяючи собі фруктове желе чи ковток вина. Композитор прожив ще рік, зазнавши кількох сильних приступів. Він зійшов у могилу 29 липня 1856 року.

Висновок

Депресія не є великою рідкістю в талановитих осіб, і, як бачимо з наведених клінічних випадків, скоріше навпаки, невпинно йде поряд у житті тих, хто залишив глибокий слід в історії культури. Як її трактувати в такому ракурсі, ще досі залишається предметом суперечок — чи як асоційований синдром, нашарований на асиметричну психіку генія, чи як один із мотивів творчості? Німецький психіатр Карл Ясперс колись дуже влучно зауважив: “Відчай — основа надії” і, можливо, у цьому криється певний сенс. Не штука мислити парадоксально, будучи здатним глянути на певні речі з відмінної точки (чи точок) зору, штука знайти для цього підґрунтя. Причина депресивних сплесків лежить набагато глибше від особистих проблем, сексуального невдоволення чи соціальної фрустрації — вона дотична до найфундаментальніших питань, котрі постають перед людиною на певному етапі її існування: “Хто я?”, “Для чого живу?”, “Що залишиться після мене?”. І, можливо, саме тоді, коли відчай паралізує душу, котра усвідомлює апріорну нездатність дати повну і правильну відповідь на ці питання, рука конвульсивно хапає перо, смичок чи пензель, аби завдати жорстокого удару абсурду нижче пояса і через поеми, симфонії, картини та інші феномени культури довести смертельно втомленому і хворому людству цінність, велич і непереборність творчої волі особистості.

Підготував *Юрій Матвієнко*

ЛІТЕРАТУРА

1. Andreasen NC. The relationship between creativity and mood disorders. *Dialogues Clin Neurosci.* 2008;10(2):251-5.
2. Hohenegger M. Schizophrenic thought disorder in musicians? A comment on Robert Schumann's illness. *Nervenarzt.* 1991 Sep; 62(9):575.
3. Janka Z. Artistic creativity and bipolar mood disorder. *Orv Hetil.* 2004 Aug 15; 145(33):1709-18.
4. Martin CD. Ernest Hemingway: a psychological autopsy of a suicide. *Psychiatry.* 2006 Winter; 69 (4):351-61.
5. Stiefelhagen P. The ailments of Johann W. On the 175th anniversary of Goethe's death. *Internist.* 2007 Mar; 48(3): 333-4.
6. Tangen JM. Alexander Pushkin's duel — biographic and medical aspects. *Tidsskr Nor Laegeforen.* 2000 Apr 10; 120-(10):1170-2.
7. Teply I. Robert Schumann's psychosis. *Bratisl Lek Listy.* 1987 Nov; 88(5):546-55.
8. Witzum E, Lerner V, Kailan M. Creativity and insanity: the enigmatic medical biography of Nikolai Gogol. *J Med Biogr.* 2000 May; 8(2):110-6.
9. Wolf P. Creativity and chronic disease. *Sergei Rachmaninov (1873-1943).* *West J Med.* 2001 Nov; 175(5):354.